

KLEMENT JUDIT

A vállalat arcai

A Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.
vezetőségének elemzése¹

Egy részvénytársaság igazgatósági vagy felügyelőbizottsági tagjai nemcsak azért érdekesek, mert személyükben üzleti és menedzseri képességeket testesítenek meg. E vezetők társadalmi, kulturális vagy politikai háttere, üzleti kapcsolatai arról is beszélnek, hogy az adott cég miként kívánja megjeleníteni magát a külvilág számára, hiszen ők a vállalat arcai. Tanulmányomban ebből a nézőpontból elemzem a Magyar Siemens–Schuckert Művek Rt. vezetőit 1904 és 1946 között. Azt vizsgálom, hogyan változott e negyven év alatt a cég vezetősége, s mire lehet következtetni a változások alapján, ha abból indulunk ki, hogy a cég vezetői a cég reprezentánsai. Az elemzés során két szempontot érdemes szem előtt tartani: mi az a sajátosság, ami a német anyacég, a multinacionális Siemens történetéből ered, és mi az, ami a magyarországi viszonyok következménye. E vállalat elemzése tehát azért is érdekes, mert egyszerre mutatja meg, hogy miként változik egy leányvállalat helye az anyacég vállalkozásainak hálózatában, és hogy miként idomul, alkalmazkodik egy külföldi cég a helyi viszonyokhoz, hogyan illeszkedik bele a helyi hálózatokba.

A Siemens

A Siemens története több mint százhetven évre nyúlik vissza, ráadásul a mai üzleti világnak is meghatározó szereplője. Mindkét tényező jó alapot ad arra, hogy igen sok gazdaságtörténeti munka foglalkozott és foglalkozik a történetével. A Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt. vezetőinek hálózatához annyiban van szükség az anyacég ismeretére, hogy körvonalazódjon a cégnek a Siemens-birodalmon belüli helye, és értelmezhetővé váljanak történetének azon pontjai, amelyek szorosan kapcsolódnak az anyacég történetéhez. Az igen gazdag és terjedelmes Siemens-cégtörténetet tehát ebből a szempontból érintem itt és a következő fejezetben.

Az 1847-es alapítású berlini Siemens & Halske egyike volt a korai multinacionális vállalkozásoknak: már a század közepén volt saját cége Londonban, Szentpéter-

¹ A tanulmány megjelenését támogatta a Bolyai Tudományos Ösztöndíj.

várt és Bécsben.² A multinacionális jelző ezzel együtt finomításra szorul. Miként a cég történetét tárgyaló szakirodalom is kiemeli, a vállalkozás az alapító, Werner Siemens vezetése alatt inkább mutatott rokonságot a „nemzetközi üzlet tradicionális modelljével”: olyan családi céggént működött, amely több európai országban is képviseltette magát.³ Szinte a története kezdete óta nemzetközi vállalkozás volt tehát, multinacionális vállalattá azonban csak később vált.

A Siemens & Halske társas céget Werner Siemens (1816–1892) műszaki képzettségű porosz katonatiszt és Johann Georg Halske (1814–1890) műszerész alapította távíró-berendezések gyártására és javítására, illetve távírhálózatok kiépítésére. A hálózatépítés üzleti lehetősége vitte a céget külföldre, Oroszországba és Angliába is, a helyi cégalapítás pedig az üzleti lehetőség minél előnyösebb kihasználásának volt a következménye.⁴ A Siemens & Halske külföldi üzlet- és céghálózata lassan növekedett, és a legfontosabb elérendő cél e hálózat révén az anyagcég termékeinek, szolgáltatásainak értékesítése volt. A külföldi jelenlét erősödését ugyanakkor fokozatos profilbővülés is kísérte, például a távírókábelek fektetése mellett elkezdték saját kábelek gyártását, a tengeri kábelfektetéshez speciális hajót építettek, de a legnagyobb hatású változást az hozta, amikor az 1860-as évek második felétől az addigi gyenge áramú elektrotechnikai profil mellé erősáramú villamosági termékek gyártásával is elkezdték foglalkozni.⁵

Az erősáramú elektrotechnika nemcsak a Siemens & Halske lehetőségeit bővítette, az egész ágazat üzleti mozgástere és feltételrendszere is átalakult a villamosítás és a villamos berendezések, eszközök gyártása révén. Az erősáramú elektrotechnika jóval tőkeigényesebb üzlet, mint a gyengeáramú, s emiatt más üzletpolitikát is igényel. Erre a váltásra azonban nem volt nyitott Werner Siemens, aki 1867 után, Georg Halske nyugdíjba vonulása óta már két testvére társtulajdonlósa mellett vezette a céget. A Siemens & Halske az 1880-as évekig piacvezető volt Németországban, az erősáramú üzlet azonban jó néhány konkurenst életre hívott, köztük Emil Rathenau vállalkozását, amely 1887-től részvénytársaságként Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft (AEG) néven működött. Az AEG agresszív üzletpolitikával, Thomas Edison szabadalmainak birtokában és erős banki érdekeltség mellett mind nagyobb részt hasított ki magának nemcsak a német, de a világpiacból is. Ez a típusú üzleti terjeszkedés magával hozta az AEG-ben a nagyvállalati szervezet kialakulását. Werner (1888-tól von) Siemens azonban egyrészt csak lassan ismerte fel az üzleti viszonyok átrendeződését, másrészt nem volt hajlandó lemondani a paternalista vezetésről, a cég irányításának és működtetésének családi kézben tartásáról.⁶

2 Feldenkirchen 2000: 31–37.

3 Hertner 1986: 147.

4 Feldenkirchen 1994: 32–39, 49–78; Hertner 1986: 150.

5 Hertner 1986: 147–148; Feldenkirchen 1987: 441; Feldenkirchen 1994: 73–78, 98–105.

6 Kocka 1971: 144–145. Kocka kiemeli, hogy a paternalizmus és nepotizmus mellett is működött a Siemens & Halskéban bürokratikus szakszerűség, ám ez a cégeken kívülről érkező tradíció volt.

A változás csak az alapító nyugdíjba vonulása, majd halála után következett be. A Siemens & Halske tőkeigényének kielégítésére a céget 1897-ben részvénytársasággá alakították, immár a Deutsche Bank közreműködése mellett. A családi jelenlét megmaradt ugyan, de a korábbi abszolút családi dominancia eltűnt. Az AEG terjeszkedésének és piacszerzésének megállítására pedig a Siemens & Halske AG. (S&HAG) 1903-ban egyesült a Nürnberger Elektrizitäts-AG. vorm. S. Schuckert & Co. céggel (amely az 1873-ban alapított Schuckert & Co.-ból alakult részvénytársaság volt). Így jött létre a Siemens–Schuckertwerke AG. (S–SchWAG) a S&HAG mellett. Az új vállalkozás jogilag önállóan működött, de a két Siemens-cég között erős koordináció épült ki személyi átfedésekkel a vezetőségekben és közös adminisztratív központokkal, amelyekben mindkét cég ügyeit intézték. A közösen kezelt üzleti területek révén az S&HAG idővel (az 1930-as évekre) egyfajta holding-céggé alakult, de az S–SchWAG jogi önállósága később sem csorbult. Az S&HAG vitte a továbbiakban a gyengeáramú termelés és termékek profilját, az S–SchWAG pedig az erősáramút. A párhuzamos cégstruktúra kiépülése a cégszervezet átalakítását is magával hozta. A századfordulótól vált a Siemens nagyvállalattá ennek megfelelő multidivizionális felépítéssel és üzletpolitikával.⁷ A Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt. az anyacég történetének ebben a fázisában jött létre.

A Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.

Magyarországon 1894-ben alapított a Siemens saját leányvállalatot,⁸ de a gyártás csak egy másik magyarországi érdekeltiség, a Magyar Siemens–Schuckert Művek Rt. 1904-es megalapításával jelent meg a Siemens magyarországi profiljában. Az anyacégnél történt változást követte a magyarországi fejlemény, amikor a helyi Schuckert-cégekben megjelent a Siemens.⁹

7 Schröter 1983: 174–175; Hertner 1986: 149–150; Feldenkirchen 1987: 442–443, 447–448. A nagyvállalati struktúrából fakadó előnyöket részletesen bemutatja: Chandler 2001: 463–475, 538–550. Kocka rámutat arra is, hogy a nagyvállalati struktúrában is képes volt a cég megőrizni és jól használni a családi tradíciókat: Kocka 1971: 152–155.

8 A Siemens Magyarországon 1887-ben jelent meg piaci szereplőként, de ekkor még nem volt önálló vállalkozása itt. A budapesti kísérleti villamosvasút megépítésében vett részt társtulajdonosként, majd tulajdonosként a budapesti villamoshálózat kiépítésének lett az egyik meghatározó szereplője. Budapesti villamoshálózatbeli érdekltségeit 1891-ben értékesítette, és részvényese lett a Budapesti Villamos Városi Vasut Rt.-nek. A Siemens magyarországi leányvállalata Siemens & Halske Bt. néven 1894. március 2-án került bejegyzésre Budapesten (BFL VII. 2.e. Cg. 32657 Siemens & Halske Bt.), és 1900. február 27-étől részvénytársaságként működött egészen 1934-es megszüntetéséig (BFL VII. 2.e. Cg. 2055 Siemens & Halske Rt.). A Siemens magyarországi működésére lásd Frisnyák–Klement 2017.

9 A magyarországi fúziót kimondó rendkívüli közgyűlésen az elnök, Ludwig August Lohstein így mutatta be a történeteket: „[1902. febr. 8-án alakult cég arra, hogy] a villamossági rt ezelőtt Schuckert és társa nürnbergi vállalatnak az egész világon legelőnyösebben ismert gyártmányait Magyarországon gyártsa és nevezett cégnek az electrotechnika terén értékes tapasztalatait Magyarországon értékesítse. [...] Időközben [...] elsősorban Németországban az érdeklőközség szoros kapcsa fejlődött ki a Siemens és Halske Rt. berlini céggel, mely ezen két társaság közvetlen fúziójában

Magyarországon 1902 februárjában alakult meg a Magyar Schuckert Művek Villamossági Rt. 2 millió korona alaptőkével. A cég részvényeinek 70%-át a nürnbergi és a bécsi Schuckert Művek jegyezte le, de az alapítók között volt a Bömische Union Bank és az Österreichische Länderbank is. Az új vállalkozás nyerte el a megbízást a pozsonyi városi elektromos központ kiépítésére, és ehhez egy saját gyárat is felépített Pozsonyban elektromos eszközök és erősáramú berendezések előállítására.¹⁰

A Siemens 1904-ben lépett be a magyarországi Schuckert-vállalkozásba. A Pozsonyban tartott, 1904. február 6-i rendkívüli közgyűlésen a részvények már az új leosztásban jelentek meg. Az első napirendi pont az alapszabály módosítása volt, ami kimondta, hogy a vállalkozás felveszi a Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt. (MSSM) nevet. Az alapítás évében a továbbra is 2 millió korona alaptőke 90%-a az Österreichische Siemens–Schuckert Werke tulajdonaként jelent meg a közgyűlésen. A részvényletételek alapján kijelenthető, hogy a tulajdonviszonyok az alaptőke-emelések ellenére sem változtak számottevően 1935-ig; az ausztriai Siemens–Schuckert Művek többségi tulajdonlása mellett a bankok tulajdonosi jelenléte is folyamatos maradt.¹¹ A bankok sorából eltűnt a Magyar Schuckert Műveknél alapító Bömische Union Bank, de megmaradt az Österreichische Länderbank. A Länderbankhoz hasonlóan a Schoeller & Co. bécsi cég is tulajdonos volt már a Magyar Schuckert Művekben is, és megmaradt tulajdonosként a Magyar Siemens–Schuckert megalakulásakor. 1908/1909-től pedig belépett részvényesként a Wiener Bankverein is. A tulajdonosi viszonyok egy tőkeemeléshez kapcsolódva 1935-től változtak meg. A Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.-ből eltűntek a közvetlen banki képviselőként megjelenő részvények, és minden részvény a Siemens-vállalkozások tulajdonaként jelent meg úgy, hogy a bécsi túlsúlyt a berlini váltotta fel. A tulajdonosi háttér változása az igazgatósági tagok összetételében is érzékelhető lesz.

A fúzió eredményeként létrejött magyarországi cég kilátásait megalakulásakor kedvezően festette le a cég igazgatósága, és a számok is igazolták a várakozásokat. Az első, 1903 végéig tartó még veszteséges üzletét növekvő nyereséget termelő továbbiak követték, aminek a dinamikáját majd az első világháború törte meg (1. ábra).

nyert kifejtést és ugyanily egyesülés történt a legújabb időben az osztrák Schuckert művek és a Siemens és Halske Rt. bécsi telepével. [...Mindezen fejlemények alapján] reánk nézve is kényszerítő szükségé vált, hogy magunknak is azon a technikai haladáson, találmányok- és tapasztalatokon részvételt biztosítsunk, mely a már többször nevezett két villamossági vállalatot a különböző országokban egy közös tulajdonná egyesítette.” BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58. d. 1904. febr. 6. rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyv.

10 A nürnbergi Schuckert Műveknél Bécsben volt vállalkozása. BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58. d. 1902. január 15. alapítási tervezet; 1902. február 8. alakuló közgyűlés.

11 Mivel a bankok az osztrák Siemens–Schuckert Művekben is tulajdonosok voltak, a tulajdonviszonyok részletes kifejtése külön tanulmányt igényelne. A tulajdonviszonyokat az éves rendes vagy rendkívüli közgyűlések előtt történt részvényletételi listák alapján állítottam össze. BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58. d. Közgyűlések előtti részvényletételek.

1. ábra. Az MSSM éves vesztesége/nyeresége koronában (oszlopdiagram) és az alaptőke százalékában kifejezve (vonal-diagram), 1903–1914

Forrás: BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58. d. Igazgatósági jelentések

Az első világháborúig a cég dinamikus fejlődést mutatott. Az igazgatóságnak az üzletvekről szóló helyzetértékelő és beszámoló jelentései visszatérően említik a megrendelések számának növekedését, a megrendelői kör bővülését, valamint az üzemek folyamatos termelését. Az alkalmazottak száma 1906-ban 450 fő volt, ami 1914-re 1400 főre nőtt. A fejlődésre utal, hogy a cég alaptőkéjét – a beruházások miatt – 1912-től 4 millióra, 1914-től pedig 8 millióra emelték. (Az alaptőke növekedése miatt mutat csökkenő trendet a nyereség alaptőkéhez viszonyított aránya 1911 után.)

A beruházások már 1905-ben elkezdődtek: ekkor bővítették először a pozsonyi gyárat, és új gépparkkal is felszerelték; ezt később további két gyárbővítés követte.¹² A meglévő gépgyár mellé felépült egy kábelgyár is, de már Budapesten, a X. kerületi Gyömrői úton. Az új, budapesti gyártelepen 1913 augusztusában kezdtek meg „mindennemű villamos vezetékek és kábelek” előállítását. A helyszín kiválasztása jó döntésnek bizonyult, mert később volt lehetőség a szomszédos telkek megvételével bővíteni a kőbányai telepet, ráadásul az ipartelep saját csatlakozással rendelkezett a pestszentlőrinci iparvágányhoz, valamint a Gyömrői út révén a várossal is közvetlen összeköttetésben állt. Az új budapesti gyár összterülete (36 000 m²) nagyobb volt, mint a pozsonyié.¹³ A cég harmadik nagy beruházása egy új, saját

12 A gyár alapterülete a bővítések során megnégyszereződött: 8000 m²-ről 32 000 m²-re.

13 A Villamosgép és Kábelgyár 50 éve 1963: 18–19; BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58. d. Igazgatósági jelentések.

igazgatósági épület kialakítása volt. Kezdetben a Siemens & Halske Rt. (a Siemens budapesti képviselőjének) irodáját használta az MSSM is, az V. kerület, Lipót körút 5. alatt. A cég új budapesti, háromemeletes központja 1912/1913-ra épült fel a VI. kerület, Teréz körút 36. szám alatt, egyrészt hogy befogadja az egyre szaporodó hivatalnoki kart, másrészt hogy a cég súlyát és presztízsét is kellőképpen kifejezze.¹⁴ A magyarországi Siemens-vállalkozások a németországi cégszerkezet szerint épültek fel, és ez köszönt vissza más országokban is. A budapesti Siemens & Halske Rt. a gyengeáramú profilt működtette, míg az MSSM az erősáramú termékek és szolgáltatások piaci szereplője volt. A két cég önálló jogi személyként működött, de itt is érvényesült személyi átfedés a cégek között. A valódi kooperáció ugyanakkor nem közvetlenül közöttük, hanem az anyacégen keresztül zajlott.¹⁵

A látható eredményekhez hozzátartozik, hogy a villamosipar ágazatként az időszakban végig jó eredményeket mutatott Magyarországon és a világban is, viszont a verseny is mind élesebb lett a 19. század végére.¹⁶ A Ganz villamosági gyára olyan mérnökóriásokat foglalkoztatott ekkoriban, mint Zipernowszky Károly, Déri Miksa, Bláthy Ottó vagy Kandó Kálmán, de az Egyesült Izzónál is komoly fejlesztéseket vittek végbe Újpesten a volfrámszálal izzólámpa terén.¹⁷ A Siemens magyarországi gyáraiban, Pozsonyban és Budapesten ekkor még nem folyt érdemi kutató-, fejlesztőmunka, az új technológiát Berlinből vagy Bécsből hozták ide.

Az első világháború kitörésével nagyot fordult a világ. Ez még nem az a háború volt, amely elhalmozta volna megrendelésekkel a villamosipari cégeket, és természetesen módon a polgári célú villamosipari igények is jelentékenyen visszaestek. Eltűntek a közületi nagyberuházások, nem épültek villamosvasutak, szünetelt a villamos áramfejlesztő telepek, hálózatok építése. A pozsonyi gyár részben hadigyártásra állt át, a kábelgyár helyzete viszont rosszabb volt, a megrendelések alacsony száma mellett szinte téltlenségre volt kárhozható. A háború alatt komoly gondot jelentett a nyersanyagbeszerzés és a szakemberhiány. Bár 1917-ben még megvett a cég egy 6000 m²-es szomszédos telket a Gyömrői úti telep mellett, az 1918-as és 1919-es üzletét már veszteséggel zárta.

Az első világháború után új határok léptek életbe, az MSSM pozsonyi gyára az új országhatárokon kívülre került, s ezzel a magyar vállalat számára elveszett. A pozsonyi/bratislavai gyárat a Siemens prágai székhelyű érdekeltsége vette át, de a csehszlovák nacionalizálás miatt nem volt zökkenőmentes az átmenet.¹⁸ Ahogy a többi német cégnek, úgy a Siemensnek is kihívást jelentett az első világháború

14 BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58. d. Igazgatósági jelentés az 1912. évről.

15 BFL VII. 2.e. Cg. 2055. Siemens & Halske Rt.

16 Ennek a nemzetközi versenynek és konkrétan az AEG jelentette konkurenciának a kezelését szolgálta a Siemens és a Schuckert Művek fúziója is. Feldenkirchen 2000: 97–107.

17 Horváth–Jeszenszky 2000: 103–156.

18 A prágai Siemens fiókcég 1926-ban egyesült a Mohelniceben (német nevén Müglitzben) működő gépgyárral (Elektrizitäts- und Maschinenbau AG. Mohelnice), s ekkor jött létre a Siemens Elektrizität AG., cseh nevén Elektrotechna. Compass 1929: 1081. Az Elektrotechna történetét lásd Boyer 2003.

után külföldi érdekeltségeinek megtartása vagy átmentése. Az 1920-as évek legelejétől azonban nemcsak meglevő érdekeltségeinek tovább működtetése foglalkoztatta a Siemens-t, hanem a terjeszkedés is Közép- és (Dél-)Kelet-Európában. 1922-ben megalakult a Jugoslavische Siemens AG. Zágráb–Belgrád székhelyekkel, 1922-ben a Rumänische Elektrizitäts-Gesellschaft Siemens–Schuckert AG. Bukarestben, 1923-ban pedig a Bulgarische Elektrizitäts-Aktiengesellschaft Siemens Szófiában. Bár a Monarchia felbomlott, a régió Bécsből való irányítása és elérése megmaradt, miként az a budapesti MSSM esetében a vezetés személyi összetételén is érzékelhető lesz.¹⁹

A magyarországi Siemens-vállalkozások megtartása jogilag nem jelentett gondot a cég számára, a részvények tulajdonviszonyait nem befolyásolta a politikai változás. Az MSSM vezetése ugyanekkor a korona elértéktelenedéséből fakadó gondokkal küzdött: a „drága” devizával, az alkalmazottak fizetésének kényszerű emelésével, az anyagbeszerzési nehézségekkel, s mindezekből kifolyólag a rezsiköltségek emelkedésével, illetve az 1921. évi XV. tc. által előírt kötelező vagyonszámszámlával. Bár a Monarchia felbomlása után Magyarország még évekig a felülbélyegzett osztrák–magyar, majd az új kibocsátású magyar koronát használta, a stabilizáció részeként új fizetőeszköz bevezetése is szükségessé vált, s a pengő bevezetésére készülve a cégeknek felül kellett vizsgálniuk a vagyonszámszámlájukat. Az MSSM 1925. január 1-jei nyitómérlege szerint a társaság tiszta vagyona 4 millió pengőt tett ki, az igazgatóság és a felügyelőbizottság javaslata alapján ezt a vagyont egyenlően osztották fel az alaptőke és a tartalékalap között, így a cég új alaptőkéjét 2 millió pengőben állapították meg.

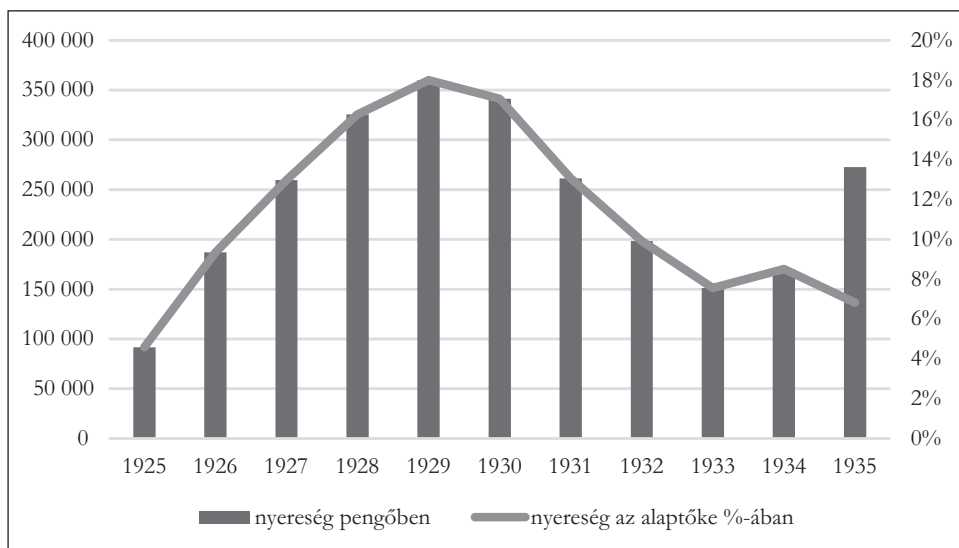
1926/1927-től újraindult az ország villamosítási programja, és ezzel az MSSM kábelgyára végre lendületet kapott. A Magyar Királyi Postavezérgazgatóságnál sikerrel pályázott a cég a Bánhida és Győr közötti postai távkábel legyártására, majd a sikeres szállítás eredményeként a Budapest–Cegléd kábelszakasz gyártását is elnyerte. A Budapest Székesfővárosi Elektromos Művek megrendelésére a kábelgyár 30 kV-os energiaátviteli kábelek gyártásával bővítette ki a profilját 1927-ben. 1928-ban pedig különleges, zeneátvitelre is alkalmas hangfrekvenciás rádióátviteli kábelt gyártott le a Magyar Rádió számára. A megrendelések hatására a budapesti kábelgyárban 1928-ban saját gumikeverő részleget alakítottak ki (korábban ezt a műveletet Bécsben végezték), és saját fizikai és kémiai labort is felállítottak.²⁰

Bár az MSSM igazgatóságának jelentései évről évre óvatos optimizmussal írták le ezt az 1926 és 1929 közötti konjunkturális időszakot, a fejlesztések sokkal határozottabban mutatják a pozitív várakozásokat. 1927-ben arról döntött a vállalatvezetés, hogy az elveszett gépgyár pótlására a Gyömrői úton létrehoznak egy gépműhelyt. A nyereségadatok is alátámasztják a vállalat sikeres működésének képét az

19 Schröter 1983: 176.

20 A Villamosgép és Kábelgyár 50 éve 1963: 20–22.

2. ábra. Az MSSM éves nyeresége pengőben (oszlopdiaagram) és az alaptőkéhez viszonyítva (vonaldiagram), 1925–1935

Forrás: BFL VII. 2.e. Cg. 2829. Okm. 1091. 1610 kd. Igazgatósági jelentések

1920-as évtized második felére nézve, különösen ha az 1930-as évtized első felének adatai mellé helyezzük őket (2. ábra).

Az 1929 után kezdődő lejtmenet a gazdasági világválság vállalatra gyakorolt hatását mutatja. Az ország 1931-ben csődközeli helyzetbe jutott, és számos vállalkozás helyzete is megrendült,²¹ s jóllehet az MSSM éves eredményein is nyomot hagyott a válság, egyszer sem fordította veszteségbe azt. Az eredményeket a cég vezetősége „óvatos üzletvezetéssel”, a „legnagyobb takarékossgal”, „céltudatos, kitartó üzletszerzési tevékenységgel”, az „üzletköltségek leszállításával” és a munka „racionalizálásával” magyarázta. Utóbbiak tudhatóan leépítéseket is jelentettek, de az igazgatósági jelentések nem rögzítették, mekkorát. Hogy az élet valóban nem állt meg a válság éveiben sem, jól jelzi, hogy 1931-ben dróthúzó üzemet alakítottak ki, 1932-től elindult a villamos kemence és kemencealkatrész-gyártás a gépműhelyben, és 1933-ban bevezették a zománchuzalgyártást is.

A válságnak, illetve a válság utáni magyar gazdaságpolitikának volt köszönhető viszont az a lépés, hogy a budapesti Siemens & Halske Rt.-t 1934-ben felszámolták, és az MSSM vette át annak gyengeáramú profilját. Az erősödő protekcionizmus miatt az export helyett a helyi termelés előnyösebb lett Magyarországon, s erre az MSSM biztosított megfelelő feltételeket.²² Kezdetben még az addigi telephelyen (Nagymező utca 4. szám alatt), de az MSSM egyik részlegeként folyt a termelés,

²¹ Varga 1955.

²² BFL VII. 2.e. Cg. 2055. 1032 d. 1934. június 28. Felügyelőbizottsági és igazgatósági közös ülés, Siemens és Halske Rt. és Siemens-Schuckert Művek Rt. Schröter 1983: 180.

majd 1937-ben a gyengeáramú részleg is a Gyömrői úti telephelyre költözött. A fúzióból eredő profilbővülés miatt az MSSM igazgatóságának javaslatára a közgyűlés megszavazta a cég alaptőkéjének felemelését, amit nem új tőke bevonásával, hanem a tőketartalék alaptőkévé konvertálásával értek el. A 2 millió pengős alaptőkét a 2 millió pengő értékű tőketartalék felhasználásával emelték 4 millióra.

A válság, illetve a magyar vámpolitika tovább erősítette az egyébként már az első világháború után megfogalmazódott elvet, miszerint erősíteni kell a helyi gyártást. Az első világháború előtt a hazai Siemens-vállalkozások eladási forgalmának kétharmadát a külföldi termékek adták, és csak egyharmad részt képviseltek az itt készült áruk. Ez az arány a második világháború előtt megfordult: a helyben készült termékek eladása jelentette a forgalom kétharmadát, és csak egyharmadot tett ki a külföldi áruk értékesítése.

1935 után az MSSM kezdett jobb eredményeket felmutatni. Évről évre nőtt a gyárak foglalkoztatottsága, s erre építve már 1936-ban 15%-kal emelni tudták a munkások és tisztviselők számát.²³ Az alkalmazotti kör bővítése a következő években is folytatódott. Az üzemek fejlesztése, korszerűsítése folyamatos volt. 1936-ban az akkor 83 főt foglalkoztató gépműhely gépgyárrá keresztelték át, mivel már elég nagyra nőtt. A gépgyár termékköre a korábban is gyártott áruk (transzformátorok, dinamók, kapcsolók, motorok stb.) mellett ekkorra elektromos háztartási készülékekkel (villanyvasaló, villamos melegítőpárna, fűtőtest, vízforraló, tűzhely, sütő, főzőlap, hajszárító, porszívó) is bővült, területe 1938-ra másfélszeresére, munkáslétszáma a háromszorosára nőtt. 1937-ben költözött a Gyömrői úti telepre a gyengeáramú részleg, ahol folytatódott a rádiógyártás. 1938-ban egy elektromos laboratóriumot is felállítottak, majd 1943-ra egy új épületet emeltek a telepen a gyengeáramú gyár részére, külön a mérőműszergyártásnak. A Siemens–Schuckert kábelgyára a Felten és Guillaume Kábelgyár mögött a második legjelentősebb kábelgyárrá vált az országban. A budapesti Siemens–Schuckert kábelgyártásának fejlődését jelzi, hogy míg 1927-ben 30 kV-os, 1938-ban már 60 kV-os energiaátvitelű kábelt is tudtak gyártani.²⁴

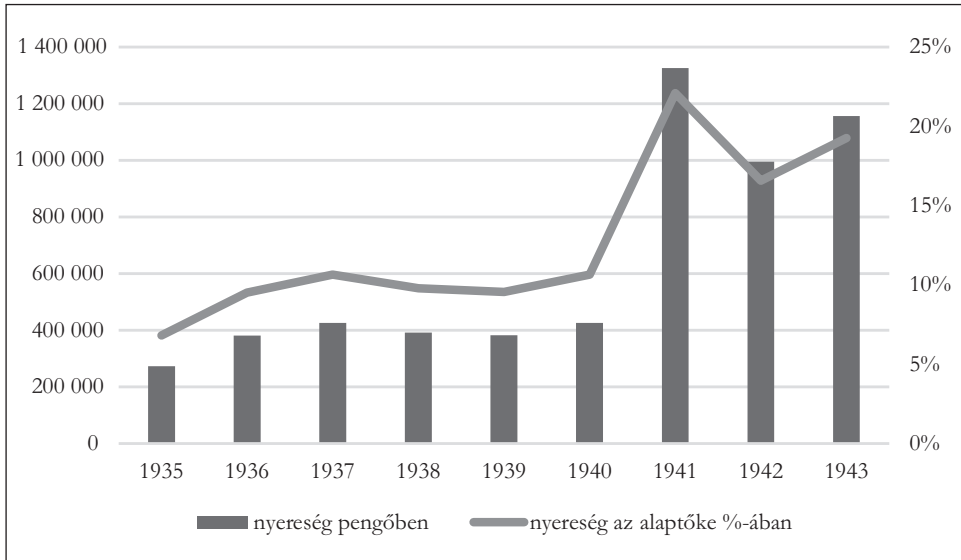
Az 1930-as évek végének háborús konjunktúrája az MSSM-et még jobb helyzetbe hozta. Előbb a visszacsatolt területek villamosítása adott megrendeléseket a cégnek, majd a háborús igényekre termelés (3. ábra).

A második világháború alatt érte el a vállalat a legnagyobb méretét mind alapterületben, mind dolgozói létszámban. 1942-ben újabb telkek megvásárlásával a Gyömrői úti komplexum összterülete 127 000 m²-re nőtt. A kábelgyár foglalkoztatotti létszáma 1942-ben 417 fő volt, a gépgyáré 1943-ban összesen 566 fő, a gyengeáramú gyáré 1942-ben 695 fő, vagyis 1500-nál is többen dolgoztak ekkor az MSSM Gyömrői úti gyáraiban. A három gyár nagyjából egyenlő arányban részese-

23 BFL VII. 2.e. Cg. 2829. Okm. 1091. 1610 kd. Az igazgatóság éves jelentése 1936-ról.

24 A Villamosgép és Kábelgyár 50 éve 1963: 20–31.

3. ábra. Az MSSM éves nyeresége pengőben (oszlopdiaagram) és éves nyeresége az alaptőkéhez viszonyítva (vonaldiagram), 1935–1943

Forrás: BFL VII. 2.e. Cg. 2829. Okm. 1091. 1610 kd. Az igazgatóság éves jelentései

dett a vállalat értékesítési forgalmából. A saját termékek mellett a cég természetesen továbbra is jelen volt a magyar piacon külföldi (német/osztrák) Siemens-termékekkel is, s ezekkel együtt az országban az egyik legszélesebb profilú vállalkozásnak számított.²⁵

Az Anschluss után Ausztria függetlenségének megszűnésével az osztrák Siemens-cégek beolvadtak a német anyacégekbe: az MSSM osztrák Siemens-cégeknél levő részvényei átkerültek német tulajdonba. 1940 végén az MSSM növekedése, fejlesztése újabb alaptőke-emelést tett szükségessé. Az 1935 vége óta 4 millió pengős alaptőkét ekkor emelték 6 millió pengőre. Az alaptőke-emelés egy részét most is különböző tartalékalapokból fedezte a cég, de körülbelül 40%-át a korábbi részvények után a részvényeseknek kellett befizetniük. Ez a 847 800 pengős befizetés teljes egészében a német Siemens-Schuckert Werke AG.-től érkezett, így került az MSSM 100%-ban német tulajdonba 1941-ben. Végül a cég nevét az 1942. augusztusi közgyűlés Magyar Siemens Művek Villamossági Rt.-re változtatta, követve az anyacégben beállott hasonló névváltoztatást.²⁶

Budapest ostroma alatt a Magyar Siemens Művek Gyömrői úti telepén a gyengeáramú gyár épülete teljesen elpusztult egy bombatámadásban, ugyanakkor a kábelgyár és a gépgyár csaknem sértetlenül vészelte át a háborút. Az ostromot leszámítva e két gyárban tulajdonképpen folyamatos volt a termelés, egészen addig,

25 A Villamosgép és Kábelgyár 50 éve 1963: 42–43.

26 BFL VII. 2.e. Cg. 2829. Okm. 1091. 1610 kd. 1941. december 15-i rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve.

míg 1945. március 15-én el nem kezdte leszerelni és elszállítani a gyárak berendezéseit a szovjet hadsereg, ami után gyakorlatilag csak az üres épületek maradtak.²⁷ Jogilag a Magyar Siemens Művek Villamossági Rt. 1946. január 30-ig a háború előtti tulajdonviszonyok és vezetési struktúra szerint működött. 1946. január 30-án kelt a Gazdasági Főtanácsnak az a levele, amely „*Németország jóvátételi kötelezettségeire vonatkozó, 1945. évi, berlini értekezleten hozott egyezmény alapján*” szovjet tulajdonba adta a Magyar Siemens Művek Villamossági Rt. „*azelőtt német tulajdonban volt összes*” részvényét, vagyis a teljes céget. Mivel a következő közgyűlésen a korábbi igazgatósági tagokat és felügyelőbizottsági tagokat felmentették, az én vizsgálatom is lezárul ezzel a dátummal.²⁸

Az igazgatóság és a felügyelőbizottság

Az MSSM vezetősége – Magyarországon bejegyzett részvénytársaságként – a magyar kereskedelmi törvénynek (1875. évi XXXVII. tv.) megfelelő hierarchia és feladatkörök szerint működött.²⁹ Az 1875-ös törvényi szabályozás értelmében egy részvénytársaság stratégiai vezetését, hosszú távú terveit az igazgatóság vagy igazgatótanács határozta meg, és ők képviselték a céget „minden irányban”, vagyis harmadik személyek és a hatóságok felé. A felügyelőbizottság azt „felügyelte”, hogy a cég a magyarországi törvényeknek megfelelően működjön, és az igazgatóság a részvényesek érdekeit szem előtt tartva vezesse a céget. Mind az igazgatósági tagokat, mind a felügyelőbizottsági tagokat a közgyűlésen, a társaság tulajdonosainak éves gyűlésén a részvényesek, tehát a cég tulajdonosai választották meg maguk közül, ami azt is jelentette, hogy a részvényesek tulajdonosi jogaik egy részét ruházták át a választással e testületekre. Mindkét testület tagjainak – mintegy biztosítékként – megbízatásuk időtartamára meghatározott számú részvényt letétbe kellett helyezniük. A hétköznapi rutinszerű működését az igazgató(k), műszaki és/vagy kereskedelmi igazgatók irányították operatív vezetőként. Őket az igazgatóság bízta meg a feladattal, s az igazgatóságnak is számoltak be mindenről, ami a cégben és a céggel történt. Az operatív vezetők fizetésért dolgoztak, és a cég alkalmazottai voltak. A törvény a részvénytársasági működés kereteit fektette le, de ezen túl minden részvénytársaságnak volt alapszabályzata, amely a törvényi kereteknek megfelelően, de konkrétan szabályozta a cég működését.³⁰

27 A Villamosgép és Kábelgyár 50 éve 1963: 21.

28 BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 6033 kd. Tildy Zoltán miniszterelnök, a Gazdasági Főtanács elnöke levele Vorosilovhoz, a Magyarországi SZEK elnökéhez. A cég második világháború utáni történetére lásd Klement 2019a, Klement 2019b.

29 1875: XXVII. tc. kereskedelmi törvény 147. §–222. §; Földi (szerk.) 2016: 593–600.

30 A Magyar Siemens-Schuckert Művek Rt. alapszabályának, majd az alapszabály módosításainak keletkezési évei: 1904, 1907, 1911, 1913, 1914, 1926, 1932, 1933, 1935, 1937, 1941, 1942, 1943. BFL VII. 2.e. Cg. 2829.

Alapszabálya szerint az MSSM esetében az igazgatóság megbízatása kezdetben három évre, majd 1933-tól egy évre szűlt, a létszáma legalább hat, legfeljebb tizenkettő lehetett, de 1943-tól már minimum három fővel is megalakulhatott a testület. Az első igazgatóságot három évre az alapítók nevezték ki, utána a közgyűlés választotta a tagokat. A negyedik üzletévtől kezdve bevezették azt a rendszert, hogy az igazgatóság sorshúzással kiválasztott harmada lemondott a mandátumáról, így ekkortól minden éves közgyűlésen igazgatósági tagokat kellett választani, vagyis valójában nem sok minden változott, amikor 1933-tól áttértek az igazgatóság évenkénti választására. A lemondott vagy lejárt mandátumú igazgatósági tagok minden megkötés nélkül újraválaszthatók voltak. Az igazgatóság maga választotta meg a saját elnökét és alelnökét a tagjai közül. Az igazgatósági üléseket az elnök vagy akadályoztatása esetén az alelnök hívta össze, ahányszor azt jónak látta, de három igazgatósági tag kérésére is össze kellett hívni a testületet. Üléseiken, amelyek minimum három taggal voltak érvényesek, és jegyzőkönyv készült róluk, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött. Az alapszabály kikötötte, hogy az igazgatóság tagjainak megbízatásuk időtartamára 25 részvényt kell a társaságnál letenniük,³¹ és hogy a tagok többségének magyar állampolgárnak kell lennie állandó magyarországi lakcímmel. Ez a feltétel a cég megalakulása óta érvényben volt. Sajátossága volt az MSSM-ben működő hierarchiának az a rendszer, hogy a cég megalakulásától kezdve az igazgatóságnak lehetősége volt belátása szerint saját tagjaiból végrehajtó bizottságot alakítani egyéves időtartamra *„a társaság ügyeinek közvetlen vezetése és ellenőrzése céljából”*. A végrehajtó bizottság létszámára nézve nem volt semmi konkrétum az alapszabályokban, azok csupán annyit szögeztek le, hogy az igazgatóság elnökéből és rajta kívül még egy-két igazgatósági tagból áll. A végrehajtó bizottság szerepe az MSSM-nél hasonló volt a német cégekben, így a Siemensnél is működő Aufsichtsratok szerepéhez: a stratégiai vezetésen belül egy szűkebb vezetői kört jelentett, akik a tényleges vezetői feladatokat ellátták. Ezzel a megoldással egyben a német és a magyar részvénytársasági jog közötti különbség is áthidalható volt, mivel a német részvénytársaságokban az Aufsichtsratok, vagyis a felügyelőtanácsok a cégek valódi irányítóiként működtek, Magyarországon viszont a felügyelőbizottságnak nem volt ilyen jogosultsága, ellentétben az igazgatóságon belüli végrehajtó bizottsággal.³² A végrehajtó bizottság működésének idejére a közgyűlés által meghatározott fix fizetést kapott, az igazgatóság viszont jutalékot (tantième), ami a vállalat eredményességétől függött. Az alapszabály azonban azt is le-

31 Az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok nevén természetesen megjelentek részvények a közgyűlések előtt készült részvényeslistákon, de egyrészt ezek a részvények a külföldi, intézményi tulajdonhányadokhoz képest elenyésző mértékűek voltak, másrészt nem tudni, hogy mennyi volt ténylegesen a magyar szereplők tulajdonában, s mennyi volt, amit a cég a nevükben vásárolt, hogy az alapszabálynak megfelelő működés biztosítva legyen.

32 Horváth 2005: 262.

fektette, hogy a közgyűlés dönthet úgy is, hogy az igazgatóság is fix összegű „jelenléti díjat” kapjon.³³ 1907-től a társaság valóban áttért erre a rendszerre.

A felügyelőbizottság megbízatása az MSSM-nél mindig egy évre szólt, és kezdetben négy rendes és egy póttagból állt, majd 1913-tól minimum három, legfeljebb hat rendes és egy póttag alkototta, végül 1937-től elhagyták a póttagválasztást. A felügyelőbizottsági tagok megbízatásuk idejére 5 részvényt tettek letétbe a társaság pénztárában, és feladatuk elvégzéséért a közgyűlés által utólag meghatározott tiszteletdíjban részesültek.³⁴ A póttag szerepe az volt, hogy ha év közben kiesne egy rendes tag, a helyére léphessen, viszont amíg ez nem történt meg, addig neki részvényt sem kellett letennie. Emiatt vélhetően a felügyelőbizottságnak járó díjazásban sem részesült.³⁵

A pozíciók közül a legnagyobb presztízsű egyértelműen az igazgatósági tagság volt, de nem minden igazgatósági tag vett részt ugyanolyan intenzitással a társaság irányításában. Az MSSM esetében a folyamatosan működő végrehajtó bizottság egyértelműen kijelölte az igazgatóságon belül a legfontosabb és legbefolyásosabb szereplőket, s ezt érzékeltette az ő kiemelt díjazásuk is. Éppen ezért sajnálatos, és részletesebb elemzésüknek akadálya, hogy a testület pontos személyi összetétele nem követhető évről évre. A felügyelőbizottsági tagság kisebb szerepkörrel, kisebb javadalmazással járt, de már e bizottság tagja is képes volt hozzájutni a cég belső információihoz, naprakész adatai voltak a cég gazdasági helyzetéről. Ráadásul nem volt ritka az sem, hogy egy felügyelőbizottsági tagot idővel igazgatósági taggá válasszanak. Erre az MSSM esetében is volt példa. Bár az igazgatók, az operatív vezetők a cég alkalmazottai voltak, fizetésért dolgoztak, ők is belülről ismerték a céget, rendszeres és intenzív kapcsolatban álltak az igazgatósággal, a stratégiai vezetőtestülettel. Az MSSM esetében az operatív vezetést egy mérnök végzettségű ügyvezető (ügyvivő) igazgató irányította 1935-ig, de az anyacégtől érkező igazgatók is belefolytak a vezetésbe. Magyarországon 1937-től állt fel az a Siemens anyacégben 1933-tól működő rendszer, hogy az operatív vezetést két igazgató képviselte: egy műszaki igazgató, aki egyben ügyvezető igazgató is volt, és egy kereskedelmi igazgató.³⁶ Az operatív vezetőség jelentőségét jól érzékelteti, hogy mindegyik ügyvezető igazgató az igazgatóságnak is tagja lett, sőt az azon belüli szűkebb elit csapatnak, a végrehajtó bizottságnak is.³⁷

33 BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58. d., Okm. 1091 (Cg. 2829) 1610 kd. az 1904. február 6-i rendkívüli közgyűlésen, az 1933. május 8-i rendes közgyűlésen és az 1943. június 10-i rendes közgyűlésen elfogadott alapszabályok.

34 BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58. d., Okm. 1091 (Cg. 2829) 1610 kd. az 1904. február 6-i rendkívüli közgyűlésen, az 1913. június 16-i és az 1937. április 23-i rendes közgyűlésen elfogadott alapszabályok.

35 A felügyelőbizottság minden évben a közgyűlés által megszavazott díjazásban részesült, amit a közgyűlési jegyzőkönyv is rögzített, de ennek felosztásáról maga a testület döntött. A felosztás részletei nem maradtak fenn, mivel felügyelőbizottsági ülésről nagyon kevés jegyzőkönyvet őrzött meg a levéltári anyag.

36 Feldenkirchen 1987: 447.

37 Az egyetlen kivétel Gélyi Ármin, aki ügyvivő igazgató volt a Magyar Schuckert Művekben, és ügyvivő igazgató maradt a Siemens–Schuckert-fúzió után is, de 1905 közepén távozott a cégtől. BFL VII. 2.e. Cg. 2829

*A Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt. vezetősége*³⁸

A vállalat felügyelőbizottságában összesen 21 személy lett rendes tag 1904 és 1946 között, és 6 fő volt póttag 1937-ig, amíg a pozíció létezett a cégnél. Mivel utóbbiak közül 3 fő idővel rendes taggá lépett elő, összesen 24 személyt vizsgáltam. A rendes tagok kilenc évig töltötték be átlagosan e feladatkört, a póttagok valamivel több mint öt évig.³⁹ A póttagok fele átkerült a rendes tagok közé, másik felük eltűnésének okairól nem szóltak a források. Általában igaz, hogy a felügyelőbizottsági tagokról kevesebb információ derült ki a közgyűlések alkalmával, mint az igazgatósági tagokról, újráválasztásuk elmaradását 7 esetben nem is indokolták. 2 fő lemondott az újráválasztásról, 2-en igazgatósági tagok lettek, 6-an meghaltak, 4-üknek pedig a szovjet tulajdonba vétel miatt szűnt meg a mandátuma. A bizottság rendes tagjainak száma 3 és 6 között mozgott, leggyakrabban 5 fő volt.⁴⁰

A cég igazgatóságában összesen 33 fő volt tag 1904 és 1946 között. Egy személy átlagban valamivel több mint tizenkét évig maradt tagja e testületnek.⁴¹ 13 fő meghalt, 12-en lemondás vagy az újráválasztástól való visszalépés okán nem folytatták a munkát, 1 fő nyugdíjba vonult, 6-an a szovjet tulajdonba vétel miatt kerültek leváltásra, 1 esetben pedig nem egyértelmű a távozás oka. Az igazgatóság csak 1904-ben és 1945-ben működött 6 taggal, egyébként 7 és 12 fő között mozgott a létszáma, általában 9–10 fő volt.⁴²

A cég vezetőségének elemzésekor a leglényegesebb kérdés, hogy miért választottak be valakit e testületekbe, miért ruházták át éppen rá a részvényesek a tulajdonosi jogaik közül a felügyeletet, illetve a stratégiai vezetést. Erre a kérdésre viszont csak akkor kaphatunk választ, ha az egyes személyek gazdasági, társadalmi hátterét, pozícióit elemezzük.

1902/66 – ügyvédi meghatalmazás ifj. Chorin Ferenc ügyvédnek Gélyi Ármin cégjegyzésének törlése tárgyában, 1905. július 17.

38 A következő elemzés alapjai a cég közgyűléseinek jegyzőkönyvei, ahol a választások eredményeit jegyzőkönyvileg rögzítették, illetve az igazgatósági éves jelentések, amelyek a cégbíróság okmánytári részében a közgyűlési jegyzőkönyvek mellékleteként szerepeltek. BFL VII. 2.e. Cg. 2829. Forráshivatkozást akkor teszek, ha egy konkrét eset igazolására szolgál.

39 A budapesti gőzmalomvállalatok vezetőit az 1850-es évektől 1914-ig vizsgálva azt konstatáltam egy nagyobb esetszám (n=132 fő) mellett, hogy átlagban kilenc és fél évig maradtak a helyükön a felügyelőbizottság tagjai. Klement 2012: 116.

40 A teljes névsort lásd az 1. táblázatban. A felügyelőbizottság taglétszáma évenként: 1904–1912: 4 fő, 1913–1914: 6 fő, 1915–1916: 5 fő, 1917–1919: 6 fő, 1920–1934: 5 fő, 1935–1936: 4 fő, 1937–1939: 5 fő, 1940–1943: 3 fő, 1944–1945: 4 fő.

41 A budapesti gőzmalomvállalatokban (az 1850-es évektől 1914-ig) átlagban közel kilenc évig maradtak az igazgatóság tagjai a helyükön. (Az esetszám 374 fő.) Klement 2012: 116.

42 Az igazgatóság taglétszáma évenként: 1904: 6 fő, 1905: 7 fő, 1906–1907: 9 fő, 1908: 11 fő, 1909–1915: 12 fő, 1916–1923: 11 fő, 1924: 10 fő, 1925–1927: 11 fő, 1928–1929: 9 fő, 1930: 8 fő, 1931–1932: 10 fő, 1933: 12 fő, 1934: 11 fő, 1935: 9 fő, 1936: 8 fő, 1937–1938: 9 fő, 1939: 8 fő, 1940: 7 fő, 1941–1942: 8 fő, 1943–1944: 7 fő, 1945: 6 fő.

A felügyelőbizottsági tagok

Bár az alapszabály nem rögzített erre vonatkozó irányelveket, a nevek elemzéséből kiderül, hogy a felügyelőbizottságnak 1916-ig minden évben két külföldi tagja volt, majd ezt követően egy külföldi illetőségű tagja lett, kivéve egy rövid időszakot 1939 és 1943 között, amikor nem volt külföldi a testületben. A póttagok között az egész időszakban nem szerepeltek nem magyar állampolgárok, ami a póttagság jelentőségét is érzékelteti.

1916-ig mindkét külföldi tag az Österreichische Länderbank képviseletében jelent meg az MSSM felügyelőbizottságában, név szerint Arnold Deutsch (1904–1916) mellett előbb Marcus Rotter (1904–1907), majd Carl Fiedler (1908–1915) szerepelt. (Carl Fiedler volt az egyetlen a külföldiek közül, aki felügyelőbizottsági tagsága után az igazgatóságnak is tagja lett.) Az Österreichische Länderbankot az Union Générale párizsi bank alapította még 1880-ban, de néhány évre rá – a francia anyacég csődje miatt – függetlenedett, és tisztán osztrák bankként működött tovább. A 19. század végétől ipari érdekeltségeket szerzett, és részt vett Carl Lueger bécsi polgármester közsegésítési programjában is.⁴³ Arnold Deutsch halálával, aki igazgatóhelyettes volt a banknál, egy főre csökkent a külföldi képviselet a felügyelőbizottságban, de még mindig a Länderbank (1921-től már Zentral-Europäische Länderbank) embere volt pozícióban: Moritz Meisel (1916–1927).⁴⁴ A Länderbank felügyelőbizottsági jelenléte jól mutatja a bank súlyát a többi banki tulajdonos között. 1928-tól viszont a bankári jelenlétet felváltotta a felügyelőbizottságban az Österreichische Siemens–Schuckert Werke képviselete. A bankárok tehát már azelőtt eltűntek a felügyelőbizottságból, hogy a részvényesek közül kikerültek volna. Az Österreichische Siemens–Schuckert Werke két cégvezetője váltotta egymást a felügyelőbizottságban 1928-tól: Carl Decker (1928–1931), majd Carl Ranzdorf (1931–1939).⁴⁵ Az utolsó külföldi a testületben Wilhelm Mader volt, akit 1944-ben választottak be.⁴⁶

A magyar állampolgárságú felügyelőbizottsági tagok háttere sokkal változatosabb, viszont mutat bizonyos mintázatot. A személyek gazdasági, társadalmi, sőt

43 Piberger 1980: 54–55.

44 A továbbiakban zárójelben az adott pozíció betöltésének idejét tüntetem fel. A Länderbank embereinél a banknál viselt pozíció a Magyar Siemens–Schuckert Művek-beli jelenlétük utolsó évében: Marcus Rotter 1907-ben a Länderbankban igazgató volt. Compass 1907: I. 356. Carl Fiedler 1915-ben a Länderbankban igazgató volt. Compass 1915: I. 464. Arnold Deutsch 1916 kora nyarán halt meg. BFL VII. 2.e. Cg. 2829 1916. június 27-i rendes közgyűlés jegyzőkönyve. 1915-ben a Länderbankban viselt pozíciójának forrása: Compass 1915: I. 447. Moritz Meiseltől 1923-ból tudható, hogy a Zentral-Europäische Länderbank bécsi részlegében volt igazgatóhelyettes és a fiókfelügyelet vezetője. Compass 1923: I. 348. Terjedelmi okokból itt nem térek ki a bankárok egyéb vállalati pozícióira.

45 Deckerre lásd Compass 1930: Personenverzeichnis 365. Ranzdorfra lásd Compass 1939: Personenverzeichnis 1071.

46 Róla csak feltételezni tudom egyelőre, hogy a német anyacégek delegálhatták. Ausztriai gazdasági kiadványokban nem akadtam nyomára a nevének, a felbukkant információt pedig még ellenőriznem kell.

családi hátterét elemezve a következő csoportok tűnnek ki közöttük. A Siemens magyarországi indulása szorosan kötődött a fővárosi villamosépítéshez. Bár ez irányú érdeklődését értékesítette (csak részvényes maradt), mind villamoshoz kapcsolódó közlekedési társaság képviselője, mind fővárosi városatya szerepelt a felügyelőbizottságban, s hasonló szereplőket majd az igazgatóságban is látunk. Ágoston Miksa (1909–1915-ben póttag) a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. cégvezetőjeként, majd kereskedelmi igazgatójaként töltötte be az MSSM felügyelőbizottsági póttagságát.⁴⁷ Ez az 1891-ben alakult közlekedési társaság a Siemens által 1887 óta kiépített villamosvonalak üzemeltetésére és fejlesztésére jött létre, és vezetőségéből többen szerepeltek az MSSM igazgatóságában is, például botfai Hüvös József, aki mindkét cégben az igazgatóság elnöke volt. Simonovits Béla (1905–1914-ben rendes tag) képviselte a felügyelőbizottsági tagok között a fővárosi honatyát. Simonovits haláláig, 1914-ig a felügyelőbizottság elnöke volt, s emellett a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja, a VIII. kerületi Józsefvárosi Társas Kör társelnöke. Ugyanennek a Körnek volt alapítója az említett botfai Hüvös József is, akivel Simonovits egy időben volt pozícióban az MSSM-nél.⁴⁸

Gyakran váltak felügyelőbizottsági taggá a cégek jogtanácsosai vagy jogi képviselői. Ez lehetett a háttere Schwarz Sándor budapesti ügyvéd egyéves (1904) póttagságának, és ügyvédi meghatalmazás bizonyítja, hogy a cég jogi képviselőjeként működött ifj. Chorin Ferenc is, aki 1905 és 1908 között volt felügyelőbizottsági póttag. Chorin Ferenc a két világháború közötti Magyarország egyik legbefolyásosabb gazdasági szereplője lett.⁴⁹

Voltak, akik láthatóan azért kerültek be a felügyelőbizottságba, mert rokonuk ült az igazgatóságban. Ilyen volt botfai Hüvös Iván (1905–1908-ban rendes tag) és László (1909–1927-ben rendes tag), akik egymást követték a testületben, és az 1914-ig „elnök úr” (botfai Hüvös József) fiai voltak. Iván fővárosi törvényhatósági bizottsági tagként és közlekedési társaságokban (például a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt.-ben is) követte apja nyomdokait, bár emellett zeneszerző és újságíró is volt, Lászlót pedig szobrászként őrizték meg a lexikonok.⁵⁰ Hüvös Ivánt 1909-től bevásztották az igazgatóságba a Siemens–Schuckert Műveknél. Hasonlóan apai nyomdokokban járt Stromszky Dénes (1935–1936-ban póttag, 1937–1946-ban rendes tag), aki e pozíciója mellett az IBUSZ (Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítmányozási Rt.) igazgatója⁵¹ volt, apja (Stromszky Sándor) pedig ekkor már a Siemens–Schuckert elnöke. Valamivel más helyzetet mutat, de ehhez a csoporthoz is tartozik dukai és szentgyörgyvölgyi Széll József (1917–1932-ben

47 Mihók-féle Magyar Compass 1909: 2. köt. 893–894; Nagy Magyar Compass 1915: 2. köt. 1091–1093.

48 *Az Újság*, 1915. június 17. 15.

49 BFL VII. 2.e. Cg. 2829 1902/66 – ügyvédi meghatalmazás. A fővárosi malomipari jogtanácsosokra az első világháború előtt lásd Klement 2012: 194.

50 A Pesti Hírlap Lexikona 1937: 494; Új Idők Lexikona 1939: 3284.

51 Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1940–1941: 3–4. köt. 310.

rendes tag), aki saját jogán is bekerülhetett a felügyelőbizottságba, de nem melleleg apja, Széll Ignác is igazgatósági tag volt itt haláláig, 1914-ig. Széll József több vármegyében is főispáni posztot töltött be a Siemens–Schuckertben viselt tisztsége mellett, amit azért nem vállalt már 1933-tól, mert a Közigazgatási Bíróság másodelnöke lett.⁵²

Széll József társadalmi pozíciója egy következő markáns csoporthoz is sorolható: az országos politikában, közigazgatásban szerepet vállalók közé. Ide tartozik még dr. Dékány Mihály (1904-ben rendes tag), dr. Szivák Imre (1904-ben rendes tag), Telegdi József (1916–1919-ben rendes tag), dr. Pál Alfréd (1913–1933-ban rendes tag) és Szóts Pál (1913–1934-ben rendes tag). Dékány Mihály nyugalmazott közigazgatási bíróként szerepelt a Siemens–Schuckert 1904-es közgyűlési jegyzőkönyvében, de még aktív (rendes) bíróként a főrendiháznak is tagja volt.⁵³ Szivák Imre ügyvéd, országgyűlési képviselő volt.⁵⁴ Telegdi József maga ugyan nem volt országgyűlési képviselő, de az apja igen. Id. Telegdi Józsefről Tisza Kálmán és Tisza István bizalmasaként írtak a lapok, 1916-ban bekövetkezett halálakor a Nemzeti Munkapárt egyik alelnökeként búcsúztatták, az első világháború előtt pedig több mint 9000 hold birtokosa volt Bihar megyében. Fia, ifj. Telegdi József huszárkapitány ezt a társadalmi rangot vitte magával a felügyelőbizottsági tagságba.⁵⁵ Pál Alfréd is a jogvégzettek közé tartozott, a közigazgatásban a főszolgabírósáig jutott, de ő is volt országgyűlési képviselő, az első világháború után pedig ügyvédként dolgozott.⁵⁶ Szóts újságíróként indult, majd 1896-tól 1906-ig országgyűlési képviselő lett, a világháború után a miniszterelnökség miniszteri osztálytanácsosaként a sajtóügyekért felelt.⁵⁷

Újságírókat is többet találni a bizottsági tagok között, akik felé Szóts is egyfajta kapocs lehetett újságírói múltjával és miniszteri tanácsosi teendőivel. Csajthay Ferenc (1916–1927-ben póttag, 1928–1939-ben rendes tag) és Lakatos Sándor (1928–1933-ban póttag, 1934–1939-ben rendes tag) halálukig a Siemens–Schuckert Művek felügyelőbizottságában maradtak. Csajthay a *Budapest*, a *Függetlenség*, majd a *Budapesti Hírlap* munkatársa, utóbbinak főszerkesztője is volt.⁵⁸ Lakatos Sándor is a háború előtti újságíró-nemzedékhez tartozott, akárcsak Csajthay, több lapnál is dolgozott, majd az első világháború után a Magyar Távirati Iroda munkatársa lett, de politikai újságíróként dolgozott a miniszterelnökség sajtóosztályának is,

52 Magyar Életrajzi Lexikon [2001]. Nem érdektelen, hogy Széll József 1937–1938-ban belügyminiszter is volt.

53 BFL VII. 2.e. Cg. 2829. 58 d. 1904. június 25-i rendes közgyűlés jegyzőkönyve; Magyarország tiszti cím- és névtára 1900: 105; Magyarország tiszti cím- és névtára 1901: 105.

54 Magyar Életrajzi Lexikon 1982: 788.

55 Idősebb Telegdire: Gazdacimtár 1897: 340–341; Szinnyei 1909: 1384–1385; *Az Újság*, 1916. szeptember 20. 8. Ifj. Telegdire: *Magyar Nemzet*, 1942. április 26. 9.

56 Magyar Életrajzi Lexikon 1982: 340.

57 Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1922–1923: 4; *Budapesti Hírlap*, 1934. július 24. 8.

58 Magyar Életrajzi Lexikon 1967: 292.

Szűtscsel akár itt is munkakapcsolatban lehetett, nem csak a Siemens–Schuckert Művek felügyelőbizottságában.⁵⁹

A cég történetének utolsó időszakában volt tagja a felügyelőbizottságnak Gászner Aurél (1933–1946) és Drescher Pál (1939–1946),⁶⁰ mindketten a szovjet tulajdonba vétel miatt kerültek ki a pozícióból. Gászner Aurél, végzettségére nézve mérnök, az állami gazdaságpolitikához közeli személy volt, az első világháború után a Futura (Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi) Rt. igazgatójaként és géposztályának vezetőjeként dolgozott, de felügyelőbizottsági tagja volt a Futura érdekeltségébe tartozó Dunai Faárforgalmi és Kereskedelmi Rt.-nek is, majd 1935-től a Magyar Fabehezatali Intézet vezetője lett.⁶¹

A felügyelőbizottsági tagok névsora alapján (1. táblázat) kijelenthető, hogy a külföldi tagoknál a tulajdonosi érdekképviselet tükröződik vissza a tagságban, a magyar tagoknál viszont Siemens-érdekeltséggel csak a közlekedési társaságbeli jelenlét és esetleg még a fővárosi honatyák tagsága magyarázható. Praktikus indoka lehetett még az ügyvédek felügyelőbizottsági tagságának és a leszármazottak bevásárlásának. Ezzel szemben az országos politika és közigazgatás vagy a sajtó képviselőinek jelenléte inkább értékelhető a mindenkori kormányzó elit felé tett gesztusként, illetve előnyserzési lehetőségként.

1. táblázat. Felügyelőbizottsági tagok a Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.-ben, 1904–1946

Rendes tag	Pozícióban eltöltött idő	Távozás oka
Csajthay Ferenc	1928–1939	meghalt
Dékány Mihály, dr.	1904	?
Decker, Carl	1928–1930	?
Deutsch, Arnold	1904–1916	meghalt
Drescher Pál	1939–1946	szovjet tulajdonba vétel
Fiedler, Carl	1908–1915	igazgatósági tag lesz
Gászner Aurél	1933–1946	szovjet tulajdonba vétel
Hüvös Iván, botfai	1905–1908	igazgatósági tag lesz
Hüvös László, botfai	1909–1927	lemond
Lakatos Sándor	1934–1939	meghalt
Mader, Wilhelm	1944–1946	szovjet tulajdonba vétel
Meisel, Moritz	1916–1927	lemond

59 *Ujság*, 1940. március 27. 5.

60 A róla gyűjtött eddigi információk még ellenőrzésre szorulnak. Igazolni kell, hogy Szentkuty Pál könyvtörténész, a Fővárosi Könyvtár könyvtári főfelügyelője (Magyar Életrajzi Lexikon 1982: 757) valóban azonos-e az MSSM felügyelőbizottságában ülő Drescher Pállal.

61 Magyar Pénzügyi Compass 1922–1923: 1. köt. 302, 410–411; *Közgazdasági Értesítő*, 1935. március 30. 23.

Rendes tag	Pozícióban eltöltött idő	Távozás oka
Pál Alfréd, dr.	1913–1933	meghalt
Ranzdorf, Carl	1931–1938	?
Rotter, Marcus	1904–1907	?
Simonovits Béla	1905–1914	meghalt
Stromszky Dénes, nemeskoltai	1937–1946	szovjet tulajdonba vétel
Szell József, dukai és szentgyörgyvölgyi	1917–1932	?
Szivák Imre, dr.	1904	?
Szóts (Szócs) Pál	1913–1934	meghalt
Telegdy/Telegdi József (ifj.)	1916–1919	?
Póttag		
Schwarz Sándor, dr.	1904	?
Chorin Ferenc, ifj. dr.	1905–1908	?
Ágoston Miksa	1909–1915	?
Csajthay Ferenc	1916–1927	rendes tag lesz
Lakatos Sándor	1928–1933	rendes tag lesz
Stromszky Dénes, nemeskoltai	1935–1936	rendes tag lesz

Forrás: BLF VII. 2.e. Cg. 2829 közgyűlési jegyzőkönyvek

Az igazgatóság tagjai

Az alapszabály szerint az igazgatóságban minden évben kisebbségben kellett, hogy legyenek a külföldi állampolgárok. Az előírás betartásával is az összesen 33 főt tartalmazó igazgatósági névsorban 1904 és 1946 között 19 külföldi szerepel, és 14 magyar állampolgár. Már ez a tény is jelzi, hogy a külföldi igazgatósági tagok rövidebb ideig maradtak pozícióban, átlagban egyébként nyolc évig, míg a magyar igazgatósági tagok esetében több mint tizenhét év volt a pozícióban átlagosan eltöltött idő. A külföldi igazgatósági tagok gazdasági háttere hasonlóan alakult, mint a felügyelőbizottsági tagoké, de ez már többet mutat meg a cég tulajdonosi háttéréből. A külföldiek az igazgatóságon belül is két csoportba sorolhatók: banki képviselők és Siemens-szakemberek.

Az első csoporthoz tartozva az igazgatóságban is jelen voltak az Österreichische Länderbank, majd 1921-től Zentral-Europäische Länderbank képviselői. 1904-től 1934-ig mindig egy személy reprezentálta a bankot: Ludwig August Lohnstein (1904–1917), Carl Fiedler (1917–1923), majd Victor Bergler (1925–1934). Lohnstein haláláig igazgatósági tag maradt, ő a Länderbankban alelnök és vezérigazgató

volt halála előtt.⁶² Fiedler és Bergler igazgatók voltak a bankban, Bergler a Zentral-Europäische Länderbankban a bécsi fiók vezetőjeként is működött.⁶³ Az igazgatóságban a Länderbank mellett a másik bank is jelen volt képviselővel 1908-tól szintén 1934-ig: a Wiener Bankverein. Ez a bank 1869-es alapítású volt, és az első világháború előtt jelentősége közelítette az Österreichische Länderbank és a Rothschild alapítású Creditanstalt súlyát. 1934-ben beolvadt a Creditanstaltba. A Wiener Bankverein képviselőjeként volt az MSSM igazgatóságának tagja Alexander Weiner (1908–1915), majd Alfred Heinsheimer (1915–1934), mindketten a bank igazgatóiként.⁶⁴ A Länderbank alapító volt a Magyar Schuckert Művekben, ebből a tulajdonosi pozícióból eredt a jelenléte az MSSM megalakulása után is. A Wiener Bankverein bankárjainak igazgatósági tagsága ezzel szemben egy új banki partnert jelez a cég történetében, vélhetően az akkori beruházásokhoz kapcsolódóan, de jelenléte nem nyúlt időben túl a Länderbank jelenlétén, 1934-ig tartott. 1934-ben ugyanakkor a harmadik banki/befektetői partner is eltűnt az igazgatóságból: a Schoeller & Co. cég, amelyet Alexander Schreiber képviselt 1904-től 1934-ig. Schreiber volt a nagy múltú Schoeller & Co. cégben a „társa”. A Schoeller & Co. széles érdekeltségű körrel rendelkezett, folytatva a 18. századi gyökerekre visszamenő hagyományt, amelyet kereskedelemmel, textil- és papírgyártással alapoztak meg. A 19. század első felében bankházat nyitottak, majd saját cukorgyárat, s mindeközben nagykereskedelmi céggént is működtek. Az egyik ipari befektetésük volt az Österreichische Schuckert Werke, ami miatt a Magyar Schuckert Művekben, majd az MSSM-ben is tulajdonosok lettek. Vagyis itt is a tulajdonosi jelenlétből fakadt Schreiber igazgatósági tagsága. 1934 után aztán a bankok kiszorultak a tulajdonosi körből, vagy legalábbis háttérbe szorultak. Addig viszont mindegyik tulajdonosi körnek folyamatosan volt egy-egy képviselője az igazgatóságban.

Az igazgatóság külföldi tagjai között a másik csoportot a Siemens cégek képviselői jelentették. Bár nem mindig jelezték az utódlás tényét a választásokkor, a tagságuk időbeli eloszlása alapján rekonstruálható, ki kit követett az igazgatósági poszton (2. táblázat).

62 Compass 1916: I. 464.

63 Compass 1925: 412 (Fiedler); Compass 1931: 365; Compass 1933: 383 (Bergler). Terjedelmi okokból nem térhetek ki a bankárok egyéb vállalati pozícióira, csak jelzem, hogy Lohnstein különösen sok más vállalkozásban rendelkezett valamilyen vezető pozícióval.

64 Compass 1915: 418 (Weiner, Heinsheimer). Weiner 1916-tól már a Boden-Creditanstalt igazgatójaként van jelen a Compassban: Compass 1916: 224.

2. táblázat. Siemens-képviselők a Magyar Siemens–Schuckert Művek Rt. igazgatóságában, 1904–1946

Heinrich Schwieger (1904–1911)	
Alfred Berliner (1912)	
Hugo Natalis (1913–1916)	Ferdinand Neureiter (1914–1920)
Otto Heinrich (1917–1921)	
Carl Köttgen (1922–1934)	Walter Mollier (1920–1932)
Georg Reinhart (1932–1935)	Heinrich Beyerle (1932–1938)
Ernst Kraus (1935–1938)	
Hermann Reyss (1939–1946)	Richard Diercks (1940–1943)
	Ernst Siemens (1944–1946)

Forrás: BFL VII. 2.e. Cg. 2829. közgyűlési jegyzőkönyvek

1914-ig a Siemens cégeknek egy képviselőjük ült az igazgatóságban, 1914-től viszont folyamatosan kettő. (Az 1933-as év kivétel volt, ami viszont a szabályt nem törte meg: Köttgen csak 1934-ben mondott le,⁶⁵ de a Mollier halálával megüresedett posztra már beválasztották Beyerlet és Reinhartot. Szintén a kivételt képviseli az 1939-es év, amikor Reyss egyedülként volt jelen Siemens-emberként, de 1940-től újra ketten lettek.) Vagyis a külföldi jelenlétről azt lehet megállapítani, hogy 1904 és 1907 között két bankár mellett volt egy Siemens-képviselő az igazgatóságban, majd 1908-tól az egy Siemens-reprezentáns mellett már három bankár volt jelen, viszont 1914-től 1934-ig a három bankár mellé két Siemens-képviselő társult, 1934 után pedig a két Siemens-ember lett csupán külföldi az igazgatóságban.

A 2. táblázatban szereplő személyek mind a Siemens vagy a Siemens–Schuckert cégekben dolgoztak. Gyakran nem egyszerű az elsődleges „munkáltató” megállapítása, hiszen gyakori volt, hogy a berlini/müncheni cégek delegáltjaként dolgozott valaki Bécsben, ahonnan viszont továbbdelegálták őr Budapestre igazgatósági tagnak. Heinrich Schwieger például a berlini Siemens & Halske céget képviselve volt 1885 óta cégjegyzője a Siemens & Halske bécsi fiókcégnek, ahol a részvénytársasággá alakulás után igazgatósági tag is lett, de szintén igazgatósági tag volt az Österreichische Siemens–Schuckert Werkében. Schwieger a Siemens számos régióbeli vállalkozásában képviselte az anyagcetet, a Siemens budapesti indulásánál is jelen volt: cégjegyző volt a budapesti Siemens & Halske fiókcégben 1894-től és a Siemens villamosvonal-építő cégeiben 1887-től, és igazgatósági tagja lett a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt.-nek 1891-től, majd az MSSM-nek 1904-től.⁶⁶ Jelen elemzés szempontjából elég most annyit hangsúlyozni a Siemens-emberek igazgatósági jelenlétéről szólva,

65 Carl Köttgen az első világháború után az egyik legfontosabb vezetője volt a Siemens-birodalomnak. Az ő nevéhez kötődik a cég működésének racionalizálása, a termelési és munkafolyamatok standardizálása. S emellett komoly tagja volt a német kormány gazdasági racionalizálási bizottságának is. Feldenkirchen 1987: 448–449.

66 *Amisblatt zur Wiener Zeitung*, 1885. szeptember 1. 363; *Der Tresor*, 1891. március 12. 86; *Compass* 1905: II. 543. BFL VII. 2.e. Cg. 34391; Cg. 32673; Cg. 32657; 2055; Cg. 2829.

hogy több esetben is kiemelték a közgyűlési jegyzőkönyvek azt a mérnöki segítséget és tudást, amivel ezek a Siemens-szakemberek az MSSM napi szintű működését támogatták, tehát szerepük sok esetben túlnyúlt a stratégiai vezetésen, és szorosan érintkezett az operatív vezetés feladataival.

A magyar igazgatósági tagokat – a felügyelőbizottsági tagokhoz hasonlóan – csoportosítva tekintem át. Az MSSM igazgatóságának a kezdetektől tagja volt a cég ügyvezető igazgatója, vagyis az operatív vezetés képviselője. E feladatkör révén került be az igazgatóságba nemeskoltai Stromszky Sándor 1905-ben, és amikor 1935-ben visszavonult az operatív vezetésről – és már csak igazgatósági tagként működött 1946-ig –, utódát, nagysurányi Böckh Bélát is beválasztották 1935-ben. Sajnálatos módon a fiatal főmérnök még abban az évben meghalt, pótlása pedig láthatóan nem volt egyszerű feladat. 1937-ben végül felállt egy új operatív vezetési struktúra: az ügyvezetést egy műszaki (vitéz Stachó/Szentmártony Aladár, 1937–1946) és egy kereskedelmi igazgató (Kemper Miklós, 1937–1946) intézte a továbbiakban, így mind a ketten tagjai lettek az igazgatóságnak. Az ügyvezető igazgatók jelentőségét erősítette az is, hogy mindig tagjai voltak az adott évben felálló végrehajtó bizottságnak.

Miként a felügyelőbizottságban, úgy az igazgatóságban is jelen volt a fővárosi és városi közlekedési kapcsolat. Ezt képviselte botfai Hüvös József (1904–1914) és fia, botfai Hüvös Iván (1909–1944). Hüvös József 1914-ben bekövetkezett haláláig a cég elnöke volt. A Siemens magyarországi megjelenése óta kapcsolatban állt a céggel: 1894-ben ő intézte ügyvédként a Siemens & Halske Bt. budapesti bejegyzését. E kapcsolat forrása pedig az volt, hogy a jogász végzettségű Hüvös a fővárosi törvényhatósági bizottság tagjaként a városi közlekedés egyik élharcosának számított. Nem véletlen, hogy 1897-től vezérigazgatója, 1907-től elnöke lett a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt.-nek, amelyben a Siemens is részvényes volt, és ahol együtt ült az igazgatóságban Heinrich Schwiegerrel. Hüvös igazi lokálpatrióta volt, a fővárosi közlekedés fejlesztése mellett különösen szívén viselte lakóhelyének, Józsefvárosnak a fejlődését. 1886-ban alapította meg a Józsefvárosi Társas Kör, ahol a halála után minden évben, József-napon lakomát rendeztek az emlékére a két világháború között. Ugyanennek a Józsefvárosi Társas Körnek volt tagja a felügyelőbizottságból megismert Simonovits Béla. Hüvös József politikai súlyát jelzi, hogy 1904-től udvari tanácsos is volt.⁶⁷ Mint már szó volt róla, a Hüvös család jelenléte az elnök halálával sem tört meg: fia, botfai Hüvös Iván 1909-től lett tagja az igazgatóságnak, és személyén keresztül jelen maradt az igazgatóságban a fővárosi politika, hiszen törvényhatósági bizottsági tag volt, és a városi közlekedés is. (A Budapesti Villamos Városi Vasút Rt.-nél apja halála után vezérigazgató lett.)

67 BFL VII. 2.e. Cg. 32657 – ügyvédi meghatalmazás Hüvös Józsefnek, 1894. március 28. Révai Nagy Lexikona 1914: 43. 8 *Órai Ujság*, 1929. június 4. 4.

Már a Siemens magyarországi indulásakor fontos üzleti partnere, megrendelője volt és maradt a cégeinek a vasút, majd a posta. Ennek köszönhető, hogy az MSSM igazgatóságának tagja lett algyői Kotányi Zsigmond (1904–1929) és pándi Horváth Zsigmond (1906–1932), valamint Kol Ferenc (1933–1939) igazgató. Kotányi Zsigmond helyettes igazgató, majd elnökhelyettes volt a MÁV-nál. Pályája kezdetén, tisztviselőként a MÁV külföldi tanulmányútra küldte a vasúti biztosítási berendezések tanulmányozására. Dokumentum nem erősíti meg, de hipotézisként megfogalmazható, hogy a Siemensnek a vasutak számára készülő termékeit már ekkor megismerhette, és kapcsolatba kerülhetett Siemens cégekkel. Horváth Zsigmond szintén MÁV-főtisztviselő volt MSSM igazgatósági tagságát megelőzően, és abban is rokonságot mutat Kotányival, hogy egy évben (1907-ben) nyerték el nemesi címüket, és azonos politikai körhöz (a Tisza István Körhöz⁶⁸) tartoztak az első világháború után. Mindketten udvari tanácsosi ranggal bírtak, és halálukig az igazgatóság tagjai maradtak. (A Tisza István névvel fémjelzett politikai irányzat a felügyelőbizottsági tagok között is élénken jelen volt.) Kol Ferenc, a Magyar Királyi Posta műszaki főigazgatója beosztása révén főosztályvezető és helyettes államtitkár volt a kereskedelmi minisztériumban, amikor 1933-ban beválasztották az MSSM igazgatóságába.⁶⁹

Már ez a csoport is mutatott kapcsolódási pontokat a politika világa felé, de náluk még megvolt a „szakmai” alap. Nem így egy másik markáns csoport esetében, akiknél már csak a magyar politikai elit felé való kapcsolat azonosítható: dr. dömsödi Magyar László (1904–1933), dr. monori Kovács Gyula (1906–1944), dukai és szentgyörgyvölgyi Széll Ignác (1908–1913). Ez utóbbi politikai elittagsága nem szorul igazolásra: Széll Kálmán öccseként korábban volt Vas vármegye alispánja, belügyminiszteri tanácsos, s amikor bekerült az MSSM igazgatóságába, már belügyminiszteri államtitkár volt. Érdekes szereplő dömsödi Magyar László ügyvéd, aki amellet, hogy tagja volt a Siemens–Schuckert igazgatóságának, a Magyar Lovaregylet titkára, később vezértitkára volt, és neve visszaköszön jó néhány lótenyésztéssel és lovaglással foglalkozó egyesületben. Pozícióiból fakadóan a politikai elit jelentős részéhez lehettek társasági kapcsolatai. Monori Kovács Gyula is jó politikai kapcsolatokkal bírhatott. Ő közgazdasági író és 1891-től haláláig a budapesti egyetem magántanára, a Kereskedelmi Múzeum aligazgatója, majd igazgatója volt. Iparfejlesztési szakértőnek számított, ebből (is) fakadtak politikai kapcsolatai, hiszen részt vett a millenniumi kiállítás szervezésében, és a magyar iparosok meg-

68 A Tisza István Kör 1920-ban alakult meg Tisza István emlékének és politikai örökségének megőrzése céljából, majd 1923-ban más hasonló célú szervezet összeolvadásával Tisza István Társaskör néven működött a két világháború közötti Magyarországon. Horánszky 2011.

69 Kotányi: Révai Nagy Lexikona 1915: 85; 8 Órai Ujság, 1929. december 25. 21. Horváth: Magyar Vasut és Közlekedés, 1929. március 20. 4. Kol: Magyarország tiszti cím- és névtára 1932: 170.

jelenését jó néhány külföldi kiállításon készítette elő a kereskedelmi miniszter megbízásából.⁷⁰ Mind a hárman halálukig tagjai maradtak az igazgatóságnak.

Volt végül két olyan magyar igazgatósági tag, akiknek a személye banki kapcsolatra utal: dr. Metzler Jenő (1933–1942) és hadadi Kovácsy Dénes (1944–1946). Metzler Jenő Magyar Országos Központi Takarékpénztár (MOKTÁR) alelnöke, majd elnök-vezérigazgatója volt, hadadi Kovácsy Dénes pedig a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB) ügyvezető igazgatója, aki a bank százéves jubileuma-kor kapta meg a m. kir. kincstári főtanácsos címet.⁷¹ Sem a MOKTÁR, sem a PMKB nem jelent meg részvényesként az MSSM-nél, de mindenképpen jelzésértékű, hogy a külföldi bankok eltűnése után két hazai hitelintézet képviselője bekerült az igazgatóságba.

Fontos hangsúlyozni, hogy az igazgatósági tagok nem egyforma súllyal vettek részt egy társaság életében. Az MSSM esetében az igazgatóságon belüli vezető csapatot jelentette a végrehajtó bizottság, amelyet minden évben felállítottak. Sajnos a közgyűlési jegyzőkönyvek a legtöbb évben nem rögzítették a végrehajtó bizottság névsorát, és igazgatósági ülési jegyzőkönyvekből is igen kevés maradt fenn az MSSM esetében, de a rendelkezésre álló adatok alapján is kitűnik, hogy a magyar igazgatósági tagok közül a vezetésben aktívan részt vett a mindenkori ügyvezető igazgató(k) mellett Hüvös József, Kotányi Zsigmond, Magyar László és Horváth Zsigmond.

3. táblázat. Igazgatósági tagok a Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.-ben, 1904–1946

Név	Pozícióban eltöltött idő	Távozás oka
Berliner, Alfred, dr.	1912	lemondás
Bergler, Victor	1925–1934	lemondás
Beyerle, Heinrich	1932–1938	visszalép
Böckh Béla, nagysurányi	1935	meghalt
Diercks, Richard	1940–1943	nyugdíj
Fiedler, Carl	1917–1923	?
Heinrich, Otto	1917–1921	lemondás
Heinsheimer, Alfred	1915–1934	lemondás
Horváth Zsigmond, pándi	1906–1932	meghalt
Hüvös Iván, botfai	1909–1944	lemondás
Hüvös József, botfai	1904–1914	meghalt
Kemper Miklós	1936–1946	szovjet tulajdonba vétel
Kol Ferenc	1933–1939	meghalt
Kotányi Zsigmond, algyői	1904–1929	meghalt
Kovács Gyula, dr. monori	1906–1944	meghalt
Kovácsy Dénes, hadadi	1944–1946	szovjet tulajdonba vétel

70 Széll: Tolnai Új Világlexikona 1929: 147–148. Magyar: Magyarország tisztí cím- és névtára 1900: 956, 957; *Budapesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7. Kovács: Magyar Életrajzi Lexikon 1967: 988.

71 Metzler: Magyar Életrajzi Lexikon 1982: 199. Kovácsy: Nagy Magyar Compass 1943: 1. köt. 134.

Név	Pozícióban eltöltött idő	Távozás oka
Köttgen, Carl, dr.	1922–1934	lemondás
Kraus, Ernst, dr.	1935–1938	visszalép
Lohnstein, Ludwig August	1904–1916	meghalt
Magyar László, dr. dömsödi	1904–1933	meghalt
Metzler Jenő, dr.	1933–1942	meghalt
Mollier, Walter	1920–1932	meghalt
Natalis, Hugo	1913–1916	lemondás
Neureiter, Ferdinand, dr.	1914–1920	meghalt
Reinhart, Georg	1932–1935	lemondás
Reyss, Hermann, dr.	1939–1946	szovjet tulajdonba vétel
Schreiber, Alexander	1904–1934	lemondás
Schwieger, Heinrich	1904–1911	meghalt
Siemens, Ernst von	1944–1946	szovjet tulajdonba vétel
Stromszky Sándor, nemeskoltai	1905–1946	szovjet tulajdonba vétel
Székely Ignác, dukai és szentgyörgyvölgyi	1908–1913	meghalt
Szentmártony (1943-ig Stachó) Aladár, vitéz	1937–1946	szovjet tulajdonba vétel
Weiner, Alexander	1908–1915	lemondás

Forrás: BLF VII. 2.e. Cg. 2829 közgyűlési jegyzőkönyvek

*

A személyek elemzése alapján határozottan kijelenthető, hogy a Magyar Siemens–Schuckert Villamossági Művek Rt. külföldi állampolgárságú választott vezetői a mindenkori tulajdonosi viszonyoknak megfelelően kaptak szerepet, s ennek megfelelően is változott a jelenlétük. A cég magyar képviselői között kitapintható volt a cég aktuális érdekei mentén történő kapcsolatépítés (MÁV, Posta, főváros), de ennél a konkrét üzleti kapcsolatnál látensebb módon is igyekezett a vállalat illeszkedni a magyar viszonyokhoz, konkrétan a magyar közülethez. Az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok között sokaknak volt kapcsolatuk a politika világával: országgyűlési képviselőként, fővárosi törvényhatósági tagként, minisztériumi vagy közigazgatási tisztviselőként, megbízottként. Kirajzolódott körülöttük konkrét politikai körök (Józsefvárosi Társas Kör, Tisza István Kör) és látensebb, a politika világába nyúló személyi kapcsolati hálók is (lásd Magyar László személye).

A Siemens–Schuckert Művek Rt. az 1945 előtti magyar villamosipar egyik meghatározó szereplője volt, választott képviselői révén ugyanakkor nem a magyar gazdasági elit köreiből, hanem inkább a politikai elithez kötődött. Lengyel György multipozicionális elit mintájában csak Metzler Jenő és Kovácsy Dénes, a két magyar bankár neve köszön vissza.⁷² S a Siemens e politikai irányultsága érdemben nem is változott meg a teljes magyarországi jelenléte alatt. A magyar személyi háló

⁷² Lengyel 1993: 128, 134.

elemzése megerősíti Harm Schröter jellemzését a Siemens közép- és délkelet-európai érdekeltségéinél alkalmazott személyzeti politikájáról. A Siemens olyan helyi szereplőknek a cég vezetőségébe való bevonására törekedett e régióban, akik minimális befolyással bírnak a cégben, de maximális befolyást képviselnek a cégen kívül, mindenféle tekintetben.⁷³

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 2.e. Cégbírósi iratok (Cg.)

Cg. 2055 Siemens & Halske Rt.

Cg. 2829 Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.

Cg. 32657 Siemens & Halske Bt.

8 Órai Ujság, 1929.

Amtsblatt zur Wiener Zeitung, 1885.

Az Ujság, 1915, 1916.

Budapesti Hírlap, 1933, 1934.

Der Tresor, 1891.

Közgazdasági Értesítő, 1935.

Magyar Nemzet, 1942.

Magyar Vasut és Közlekedés, 1929.

Ujság, 1940.

A Pesti Hírlap Lexikona. Budapest, 1937.

Magyar Életrajzi Lexikon. I. A–K. Budapest, 1967; II. L–Z. Budapest, 1982; Budapest, [2001].

Révai Nagy Lexikona. X. *Hérold–Jób*. Budapest, 1914; XII. *Kontúr–Lovas*. Budapest, 1915.

Tolnai Új Világlexikona. XVI. *Sör–Táv*. Budapest, 1929.

Uj Idők Lexikona. 13–14. *Herder–Kamcsatka*. Budapest, 1939.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1922–1923.

Gazdacím-tár 1897: *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. II. *Gazdacím-tár*. Budapest.

Magyarország tiszti cím- és névtára, 1900, 1901, 1932.

Szinnyei József 1909: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. *Steiner–Télffy*. Budapest.

Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 1940–1941.

Mihók-féle Magyar Compass, 1909.

Nagy Magyar Compass, 1915, 1943.

Magyar Pénzügyi Compass, 1922–1923. Szerk. Kormos Gyula.

⁷³ Schröter 1983: 185.

ZEDHIA adatbázisából:

Compass 1905: Band II, Finanzielles JBÖsterreich, Österreich-Ungarn.

Compass 1907, 1915, 1916, 1923, 1925, 1929: Band I, Finanzielles Jahrbuch Österreich, Österreich-Ungarn.

Compass 1931, 1933: Finanzielles Jahrbuch Österreich.

Compass 1930: Personenverzeichnis Österreich, Tschechoslowakei, Ungarn, Rumänien, Jugoslawien.

Compass 1939: Personenverzeichnis Österreich, Tschechoslowakei, Ungarn, Jugoslawien, Rumänien, Sudetenland.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Villamosgép és Kábelgyár 50 éve 1963: Keller Ferenc (szerk.): *A Villamosgép és Kábelgyár 50 éve és szerepe a magyar villamosipar fejlődésében, 1913–1963*. Budapest.

Boyer, Christoph 2003: Economic Efficiency and Nationality: The Siemens Subsidiary Elektrotechna in the First Czechoslovakian Republic. In: Gourvish, Terry (ed.): *Business and Politics in Europe, 1900–1970: Essays in Honour of Alice Teichova*. Cambridge, 307–324.

Chandler, Alfred D. 2001: *Scale and Scope. The Dynamics of Industrial Capitalism*. Cambridge–London.

Feldenkirchen, Wilfried 1987: Big Business in Interwar Germany: Organizational Innovation at Vereinigte Stahlwerke, IG Farben, and Siemens. *The Business History Review* (61.) 3. 417–451.

Feldenkirchen, Wilfried 1994: *Werner von Siemens. Inventor and International Entrepreneur*. Columbus, Ohio.

Feldenkirchen, Wilfried 2000: *Siemens. From Workshop to Global Player*. München–Zürich.

Földi András (szerk.) 2016: *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest.

Frisnyák Zsuzsanna – Klement Judit 2017: *A Siemens története Magyarországon, 1887–2017*. Budapest.

Hertner, Peter 1986: Financial Strategies and Adaptation to Foreign Markets: the German Electro-Technical Industry and its Multinational Activities 1890s to 1939. In: Teichova, Alice – Lévy-Leboyer, Maurice – Nussbaum, Helga (eds.): *Multinational Enterprise in Historical Perspective*. Cambridge, 145–159.

Horánszky Nándor 2011: Adatok, dokumentumok gróf Tisza István kultuszához. A Nemzeti Társaskörtől a Tisza István-Társaskörig. *Trianoni Szemle* (3.) 2. 16–28.

Horváth Attila 2005: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon. Különös tekintettel a kereskedelmi jog európai fejlődésére*. Budapest.

Horváth Tibor – Jeszenszky Sándor 2000: *A magyar elektrotechnika története*. Budapest.

Klement Judit 2012: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. (Talentum Sorozat 15.) Budapest.

Klement Judit 2019a: Vállalattörténet a nagypolitika árnyékában: a rövid életű Vikert. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019. Uradalom – vállalat*. Főszerk. Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Budapest, 355–371.

Klement Judit 2019b: The Afterlife of a Multinational Enterprise: The Case of Siemens' Subsidiary in Hungary After the Second World War. In: Forbes, Neil – Kurosawa, Takafumi – Wubs, Ben (eds.): *Multinational Enterprise, Political Risk and Organisational Change. From Total War to Cold War*. New York – London, 177–195.

- Kocka, Jürgen 1971: Family and Bureaucracy in German Industrial Management, 1850–1914, Siemens in Comparative Perspective. *The Business History Review* (45.) 2. 133–156.
- Lengyel György 1993: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest.
- Piberger, Alois 1980: *100 Jahre Österreichische Länderbank*. Wien.
- Schröter, Harm 1983: Siemens and Central and South-East Europe between the two World Wars. In: Teichova, Alice – Cottrell, P. L. (eds.): *International Business and Central Europe, 1918–1939*. New York, 173–192.
- Varga István 1955: Egyes magyarországi vállalatok nyereségének alakulása a világgazdasági válság idején. *Közgazdasági Szemle* (1.) 6. 694–709.